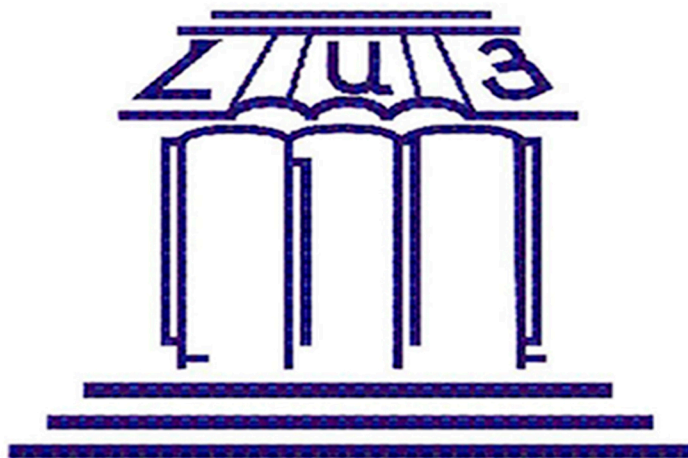

Հայկական գիտահետազոտական հանգույց
Armenian Research & Academic Repository

Սույն աշխատանքն արտոնագրված է «Ստեղծագործական համայնքներ
ոչ առևտրային իրավասություն 3.0» արտոնագրով

This work is licensed under a **Creative Commons Attribution-NonCommercial
3.0 Unported** (CC BY-NC 3.0) license.

Դու կարող ես.

պատճենել և տարածել նյութը ցանկացած ձևաչափով կամ կրիչով
ձևափոխել կամ օգտագործել առկա նյութը ստեղծելու համար նորը

You are free to:

Share — copy and redistribute the material in any medium or format

Adapt — remix, transform, and build upon the material

Ա. ՋՈՒՄԱՋԵՆԿՈ

ԻՆՉՊԵՍ ԵՆ
ՄԱՐԴԻԿ
ԱՍՏՎԱԾ
ՀՆԱՐԵԼ

ՊԵՏՅՐԱՏ • 1 9 3 3 • ՅԵՐԵՎԱՆ

215

Q-86

21 SEP 2009

Ա. ԶՈՒՄԱԶԵՆԿՈ

ԻՆՉՊԵՍ ԵՆ ՄԱՐԴԻԿ
ԱՍՏՎԱԾ ՀՆԱՐԵԼ

581
38

ՊԵՏԱԿԱՆ

ՀՐԱՏԱՐԱԿԶՈՒԹՅՈՒՆ

ՅԵՐԵՎԱՆ

1932

Պետերատի տպարան

Գլավկիտ 6976 (բ)

Հրատ. № 19. 5

Պատ. 5-86

Տիր. 3000

Փոխադր. ԱՐՇ. ՏԵՐ. ՀՈՒՆԱՆՅԱՆ

Մրբագրեցին՝ Հ. Սաւելյան, Ե. Հատիճյան

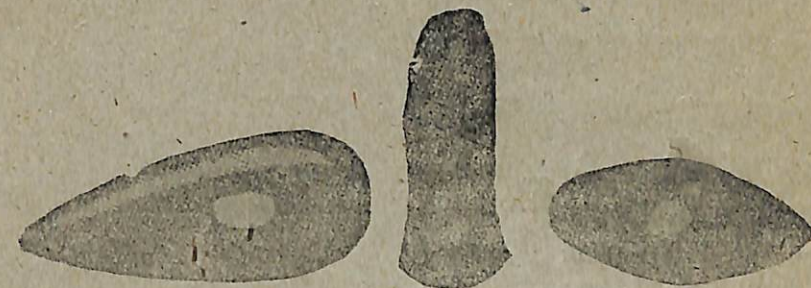
Ստորագրված և սպիտակ 25/XI 1932 թ.

Վտղուց, շատ վտղուց, տարիներ մեզնից տուջ եր: Այն ժամանակ, յերբ մարդիկ դեռ ապրում էին անտառներում ու քարանձավներում և բոլոր մորթիներ ելին հագնում:

Մարդիկ այն ժամանակ փոքր էին գնում վոչ թե հրացաններով, ալ հասարակ դաճանակներով ու քարե տապարներով:

Նրանց քարանձավները խիտ անտառներով էին շրջապատված:

Այն ժամանակ անտառի թափուտներով դեռ մամոնտներ*) էին ման գալիս, իրենց բոլոր կողերով ծառերի ճյուղերը կտրատելով: Պոխուարով ու փնչացնելով վայրի խոզերի հոտն եր սլանում արագ, Ահագին արջերը մոտենում էին մարդկանց քարանձավներին և առավոտյան, հանգած մոխրի վրա յերևում էին նրանց լայն թաթերի հետքերը:

Ահա ինչպիսի գեմեք ունեյին այդ մարդիկ:

Վորսի գնում էին ամենից քաջերն, ամենից ուժեղները:

Վարսորդները բոլորած, խարուշկի շուրջը քարերի վրա սրում էին իրենց գինքերն ու ծոր ապով յերգում էին:

Դու ուժեղ ես: Դու ուժեղ ես: Դու ուժեղ ես:

Երբդում էին մարդիկ ու բոռնցքներով իրենց կուրծքն էին ծեծում:

Դու բոլոր մորթ ունես: Դու համեղ միս ունես:

Բայց չես ել ուժեղ եմ: Ուժեղ եմ: Ուժեղ եմ քեզանից:

Յես կհաղենմ քո մորթին, յես կուտեմ քո միսը:

*) ՄԱՐՈՆՏ—նշուր, այժմ այլևս գոյություն չունեցող կենդանի, փղերի ցեղից, սակայն փղից ավելի մեծ, մինչև 4 մետր բարձրությամբ և մինչև 7 մետր յերկարությամբ: Ուներ մինչև 7 մետր յերկարությամբ ծանր և խառնաձև շրջանում մեծ թվով ապրում էին գլխավորապես հյուսիսային կիսագնդում: Մամոնտի վտակորներն այժմ ևս պեղումների ժամանակ գտնվում են Սիբիրում:

— Այսոր մենք միտ կունենանք, — ասում ելին կանայք։
Յեվ լերեխաները ծափ ելին ապրիս ու խփում ելին իրենց
փոխ փորերին։

— Այսոր մենք միտ կունենանք,
— բացականչում ելին նրանք։ —
Անտառի տերը շատ ուժեղ եւ
Բայց մէր հալրերը նրանից ու-
ժեղ են։ Մեր հալրերը խոր փոսեր
կփորեն և կանաչ ճյուղերով կծած-
կեն։ Անտառի տերը չի տեսնի
փոսն ու մեջը կընկնի։ Մեր
հալրերը, կսպանեն նրան և մենք
կուտենք նրա պարարտ միսը։

Ուժեղ եւ արջը նախապա-
մական անտառներում։

Սառափելի յեր նա։

Տես, ինչ չար ու կասաղի յե
պատկերացրել նրան նախամար —
ղը։

Կանայք արմ-
սիք ու խոսեր
եյին հավա-
ում յեվ յե-
փում իրենց
եթնամ խեցե
ամաններում։

Բայց հաճախ վորսորդները դատարկաձեռն ելին վերադառնում
Այն ժամանակ քաղց եր տիրում։ Լաց ելին լինում լերեխա-
ներն ու կանայք, ամբողջ որերով քարանձավների շրջակայքում

խոտեր ու արմտիք ժողո-
վելով։ Սակաջն արմտիքը
քիչ եր, վորպեսզի ուժեղ
տղամարդիկ և լերեխա-
ները կարողանալին կըշ-
տանալ նրանով։

Յերեկոները մարդիկ հա-
վաքվում ելին խարույկ-
ների մոտ ու ծալապատիկ
նստում ելին ծխացող
փայտերի շուրջը։ Նրանք
պարզում ելին իրենց
ձեռքերը կրակի վրա և
որորում ելին զզրզված
զլուխները։

— Գաղանները, չեն
կամենում մեր փոսերն
ընկնել, — ասում ելին
վորսորդները։

— Մենք ախքան վո-
սեր ենք փորել, ինչքան
մաղ կա մեր գլխին։

Յեվ բոլոր աղ փո-
սերը դատարկ են։ Մենք
ուտելու վաչինչ չունենը։
Մենք քաղցած ենք Մեր
վորովախները ցավում են
քայցից։

Ահա ապես եյին
ծերունիները։

Այն ժամանակ վորսի ելին լինում նրանց ավազները։ Նրանք
ուժեղ ու ամրապինդ ծերունիներ ելին՝ ձեռքերին հաստ մահակներ։
Մոռցում ելին նրանք իրենց հանքերն ու բարկացկոտ ասում ելին
լերեխապարզներին։

— Դուք մոռացիլ եք գաղաններ փորսար Մենք ավելի լավ գիտենք փորս անել Յեթե դուք կխոստանաք ձեր փորսի կեսը մեզ տալ, մենք ձեզ կսովորեցնենք այն բոլորն, ինչ փոր սովորեցրել են մեզ մար հայրերը: Մենք կպատմենք ձեզ ինչպես պետք է վարող փորսայ կվոր տեսակի քարերով կարելի լի սպանել մամոնտին, վորել գլուխը ժայռից կլ ամուր ե:

Մենք ցույց կտանք ձեզ, ինչպես պետք է տարրերի շնագար լի հետքերը ազգեսի հետքերից և գաղանի ձայնը գետի խշուրից:

Մենք ձեզ կսովորեցնենք հատից դանել թագնված փորջն ու գաղտագողի մոտենալ նրան, լեթե նույնիսկ քամին ձեր մեջքի կողմից փչելու լինի և գաղանը ձեր մարդկային հոտն առնի:

Բայց հիշեցեք, վոր ձեր փորսը դուք պիտի բերեք մեզ: Այդպես մենք ձեզ փոչ մի խոսք չենք ասի: Յեթ ձեր փորովաններն առաջվա նման կցավեն քաղցից:

— Ել ինչ կմտա մեր կանանց ու մեր լերեսաներին, լեթե մենք լավ պատանները ձեզ տանք, գծգռնեցին լերեսաորդները:— Շատ լավ է, վոր դուք գիտեք ինչպես պետք է գաղաններ փորսար Յեթ լերս մենք ձեզ հետ փորսի գնանք, մենք կկատարենք ձեր բոլոր կարգադրութունները: Բայց փորսը կրաժանենք աչպես, ինչպես մենք ենք ուղում, վորովհետև մենք շատ ենք, վորովհետև մենք շատ ենք, ինչպես գետի ջուրը:

Այն ժամանակ ծերունիներն ավելի մոայրեցին իրենց հանքերն ու ավելի ամուր սեղմեցին իրենց մահակները:

Յեթ կանայք հեռու էյին ճանում քաղցած լերեսաներին, փորպեսզի նրանք իրենց լացով ավելի չբարկացնեն ծերունիներին:

— Մի՞թե մենք ալկա ուժ չունենք, վոր դուք վրձում եք մեզ հետ,— ասացին նրանք:— Տեսեք, ինչ ուժեղ ձեռք ունենք մենք:

Մենք դեռ ցույց կտանք ձեզ մեր ուժը: Մենք կարող ենք հարկազրել, վոր մեր հրամանները կատարվեն: Իսկ լեթե ձեզնից մեկն ու մեկը ձեռք տա մեզ, իր համար վատ կլինի: Մենք մեռած ժամանակ ել կհետապնդենք ձեզ: Մեր հողիները դուքս կթռչեն մեր բերաններից ու ձեզանից կլեն մի լավ պատանները: Մեր հողին կգողանա ձեզանից արջի վալժաղն ու կգառնա անվներ և ուժեղ: Նա կվերցնի ձեր տապարներն ու մորթիները: Յեթ դուք կղողղողաք ու ձեր առամները կկափկափկեն գալլի առամների նման:

— Այդ ինչ հողիներ են,— հարցրեցին լերեսաորդները ծերունիներին: Ու նրանց ուսերը ցնցվում էին սարսափից և առամներն սկսում էին կափկափել գալլի առամների նման:— Այդ ինչ հողիներ են: Մենք դեռ լերքեք չենք տեսել նրանց:

— Բայց մի՞թե դուք չեք հիշում, ինչպես եր գիշերներն աղաղակում սպանված Յուսթուի կինը,— կրկին ասացին ծերունիները:— Նրա կինը խորը քնած եր, բայց ամուսնու հողին ցցվեց նրա առաջ գետնի տակից Յուսթուի մարմնով արյուն եր հոսում և ամբողջ կուրծքը վիրավորված եր գոմեշի լեղջուրների հարվածներից, սակայն Յուսթուն ծիծաղում եր ու պար եր գալլա ուրախութունից: Կինն աղաղակեց ու ձեռքերը տարածեց դեպի նա: Բայց արդեն ուշ եր: Յուսթուն ծիծաղեց ու աներևութացավ գետնի տակ:

Սա շատ կասաղի գովեց եր: Յեթ շատ ուժեղ լեղջուրներ ունե: Լասկանալի լի, վոր խեղճ Յուսթուի համար դովառ եր նրան հաղթել:

Յերբ կինն արթնացավ, Յուսթուն ալկա փոչ մի տեղ չկար: Վոչ քարանձավում, վոչ անտառում, վոչ գետի ափին:

— Վոչ, դա Յուսուֆն էր, — համառորեն կրկնեցին յերիտասարդները: — Չոր գոմեշն սպանեց նրան: Յուսուֆի ամբողջ արյունը թափվեց ու նա կարծրացավ, ինչպես չոր փայտ: Նա չէր կամենում մեզ հետ քարանձավները վերադառնալ, վորչափ էլ մենք կանչում էլինք նրան:

— Դա Յուսուֆն չէր: Վոչ, Դա նրա հոգին էր, — պատասխանեցին ծերունիներն ու ամբարաքարիս գղզգղված մորուքները:

— Հոգին ամուր վոտքեր ունի: Նա կարող է տնայես արագ վազ տալ, վոր վոչ մի արագավազ մարդ նրան հասնել չի կարող: Մեր հոգիներն էլ կզան ձեր լեակից:

Մեր հոգիները կխանգարեն ձեր վորսը:

Նրանք գազաններին կփախցնեն վորսորդական փոսերից: Կհանգցնեն ձեր խարույկները: Կսպանեն ձեր յերեսաններին:

Յեվ դուք մեզ վոչինչ տնել չեք կարող:

— Հոգին ամուր վոտքեր ունի, — ասում էին ծերունիները:

Յեվ վորսորդները վախեցած, սեղմվում էին սիմյանց:

Յերկր լուել ու մոտեւում էին յերիտասարդները:

— Ճշմարիտ է, — ասաց վերջապես նրանցից մեկը, — լես նույնպես տեսել եմ Յուսուֆին: Նա յեկել էր ինձ մոտ իր տապալը տանելու: Յեվ յերբ լես բաց արեցի աչքերս, արևս չգտա վոչ իրեն, վոչ էլ նրա հետքերը: Դա յերևի նրա հոգին է յեղեր:

— Իսկ ինձ մոտ սպանված թռչունի հոգին էր յեկել, — ավելացրեց յերկրորդը:

— Յես էլ պատուած ականջով մեծ արջն եմ տեսել, — ասաց յերրորդը:

— Հիշում եք այն արջը, վորը մենք վաղուց կերել ենք: Դա յեկ յերևի նրա հոգին է յեղեր: Այդպես է: Այդպես է: Ճշմարիտ է:

Ու բոլորը կրկին օրորեցին գլուխներն ու լես քաշվեցին կրակի մոտ՝ լավ տեղը ծերունիներին զիջելով:

Ահա ինչպիսի սպանված թռչուն էր յեքեվացել վորսորդներին յերազում:

Դժվար էր նախամարդու կյանքը: Դժվար ու սարսափելի: Կայծակն էր վալլատակում — նրան թվում էր, վոր կրակ է թափվում յերկնքից ուղիղ իր գլխին:

Հիվանդանում էր նա, — թվում էր, վոր մի ինչ վոր բան ներս է մտել իր արշան մեջ, իր վոսկորների մեջ ու արյուն է տնդով:

Դազաններից մարդը թագնվում էր քարանձավներում: Հեղեղներից աղտավելու համար մաղցում էր ծառերի կատարները: Փոթորկից՝ խոտերի մեջ էր ծածկվում:

Ամեն ինչ վախ էր պատճառում մարդուն: Այդ դեռ բավական չէր, դրա վրա յեկ ավելանում էին արագասլաց յերազներ ու

խաղաղ գիշերներ և ծերունիների սոսկալի պատմութուններն ինչ վոր ամբողջ վտառներ ու ձեռքեր ունեցող հողու մասին: Նույնիսկ գիշերներն սկսում ելին լերալ նրանց այդ հողիները: Գիշերը, լերը մարդ պարկած եր քնած ու թույլ, լերը քարե տապարը հեռու լեր նրա ձեռքից, լերը վտառները չեղին կամենում վազել անպես արագ, ինչպես ցերեկ, և լերադները թվում ելին անպես ճշգրիտ, ինչպես կենդանի գաղան կամ խոտերի մեջ փշշացող ոճր:

Մարդիկ մնում ելին ու ոտ-
ոտիկի լեր ոգները վախեցնում
եյին նրանց:

— Լսիր,— արթնանալով, ասում եր մարդն իր ընկերոջը,—
գու չառաք, լես գիշերն իմ տեղից չեմ հեռացեր:
— Վոչ,— պատասխանում եր նրա ընկերը:— Յես չարունակ
քեզ հետ եմ լեղեր:
— Հապա այդ ինչպե՞ս ե, վոր լես հին կայանում ելի գլու-
նվում,— կրկին ասում եր մարդը:— Մինչև հին կայան հարկալոր ե
գնալ լերի ու լեռի ու գիշեր: Յես չեյի կարող այդ չափ շուտ
տեղ հասնել:

— Նշանակում ե, դնացողը քո հողին ե լեղել,— վախեցած պա-
տասխանում եր ընկերը:— Ծերունիները վաղուց ասում են, վոր
հողին կարող ե մարմնից հեռանալ: Պահպանիր քո հողին, թե չե նա
կգնա ու այլևս չի վերադառնա քեզ մոտ: Ոտար հողիները կխեղ-
դեն նրան:

Ոտար հողիներ կխեղդեն նրան:
Սոսկալի սուր-սուր ասամներով հողիներ: Այնպիսի
հողիներ, վառնց մասին շարունակ խոսում են ծերունիները:

Մարդը ձեռքերով ծածկում եր գեմքն ու աղեկալուր հառաչում,
ճոճվելով այս ու այն կողմ:

— Ո՛հ, ո՛հ,— գոչում եր նա:— Հողի, մի հեռացիր այլևս իմ
մարմնից:

Անտառում քեզ գաղանները կսպառառեն: Քարերը կարնոտեն
քո վտառները: Միջատները կիծոտեն քո կաշին:

Ավելի լավ ե մնա այստեղ, մնա իմ մարմնի մեջ: Յես շատ միս
կուտեմ և գու շարունակ կուշտ կլինես: Դու կնստես իմ մարմնում,
ինչպես թռչունն իր բնում: Դու կխայտաս, ինչպես ձուկը գետակում:
Մի հեռացիր, հողի:

Յեւ ծերունիներին կտամ ամենա-
լավ մորթին և նրանք ինձ կսովորեցնեն,
ինպես պահեմ քեզ ինձ մօտ...

— Լավ, — ասում էին ծերունի-
ները: — Յեթե դուք ամեն բանում կը-
լսեք մեզ, մենք կօգնենք ձեզ պահել
ձեր հողինները: Մենք աջքան չերկար
ենք ապրում աշխարհում, վոր վոգի-
ներն ալկա մեզ մարդ չեն համարում:
Նրանք հպատակվում են մեզ: Ու խո-
սում են մեզ հետ:

Յեվ ծերունիներն իրենց դեմքե-
րին սպիտակ կավ էյին քսում, վոր-
պեսզի ավելի քիչ նմանվեն սովորա-
կան մարդկանց, կամ խիստ ստրասպե-
լի գիմակներ էյին ծածկում, վորպեսզի
վախեցնեն բարկացկոտ վոգիներին,
թմբուկներ էյին խփում, վոսկրե ճըռ-
ռաններ էյին ճռռացնում ու ցատկո-
տում էյին աջքան, մինչև քրտինք եր
պատում նրանց մարմինը:

— Վերջապես չար վոգիներին
քշեցինք, — ասում էին ծերունիները: —
Հանգիստ քնեցեք ու մի մոռացեք վա-
ղը մեզ համար ավելի միտ բերել:

Յեվ վորսորդները հնազանդ իրենց
վորսը տանում էյին ծերունիներին:

Յեվ մարդիկ ձեռքները ծալած, խնդրում էյին իրենց խոզուն,
վոր նա վոչ մի տեղ չհեռանա իրենց մարմնից:

Յեվ որեց-որ մարդիկ ավելի էյին
ցենթարկվում ծերունիներին: Վորչափ
եւ քաղցած լինեք ամբողջ ցեղը, սա-
կայն ծերունիներին միշտ եւ կուշտ
կերակրում էյին: Հպարտ, հաստափոր,
բազմազույն ներկված փետուրներով
ու գունավոր քարերով զարդարված,
նրանք ավելի ու ավելի էյին միջա-
մտում լերիտասարդներին գործերում ու
տնօրինութուններ էյին անում:

Նրանք դատ ու դատատան էյին
անում: Նրանք հաշտեցնում էյին կամ

պատժում մարդկանց: Հրա-
մայում էյին, թուլատրում
էյին նրանք մարդկանց ու-
ղարկում էյին պատերազմ,
վորսի բաժանում էյին վորսը
և լավ պատանները պահում
էյին իրենց: Իսկ անհնազանդ-
ներին վոնգում էյին ցեղից
կամ սպանում էյին քարերով:

Ահա ինչպիսի դիմակ-
ներ էյին ծածկում ծերունի-
ները, վորպեսզի մարդիկ հա-
վաստե նրանց խորամանկու-
թյուններին:

— Ինչքան քիչ վորս և մնացել հիմա,—ասում ելին ծերունիները յերբեմն—Յեկե դուք առաջվա նման վորսաք, կկոտորեք նրանց բոլորին։ Տարու*։ Սենք արգելում ենք ձեզ այսուհետև

Տեսնում եմ, ինչպես ելին զարդարվում կախաղներ մարդկանց սարսափեցնելու համար։

*) Տարու—Արգելում են։ Մերական արգելք, վոր քուրմերի կողմից դրվում և վորեւ առարկայի կամ կենդանու վրա, դրանք համարելով արքազան և արգելված։ Փոխաբերական իմաստով նշանակում և ընդհանրապես այն ամենն, ինչ վոր արգելվում է։

վարազ վորսալը։ Մենք մեր տաբուն ենք դնում, մեր տրդիւնքը բոլոր վարազների վրա։ Չհամարձակվեք այլևս դուք վարազի միտ ուտել։

Շատ քիչ վարազ և մնացել, վորպէսզի բոլորը կարողանան ուտել։ Ուստի վարազ կուտեն նրանք միայն, վորոնց մենք թույլ կտանք, ով վարազի միտ վոխարեն մեզ համեղ պտուղներ, մեղր կամ թարմ ձուկ կրերի։

Իսկ սա ամենեւին էլ կախաղ չէ։ Վոչ էլ կռապատեալան ետրմ։ Հոռմի պապն է, վոր պատեալով և պատառտում մեր գեմ։ Սակայն, յեւեփի, նախապատեալան կախաղներն էլ սրանից ավելի ծաղելի տեսնեն ունեցել։

Իսկ հարևան ցեղին ծերունիներն արդելում ելին լեղջերու ուս-
տեր Իսկ նրանք, ում կայանն անտառից հեռու լեր դանվում, չե-
լին համարձակվում արջ բերել իրենց քարանձավները: Ուրիշներն
ել չեյին համարձակվում ձեռք տալ ձկան կամ թռչունների: Յեվ
նրանք իրենց ամբողջ վորսը՝ վոմանք վարագները, մյուսները լեղ-
ջերունները, լերբորդներն արջերը, իսկ ուրիշները ձուկը կամ թռչ-
ունը՝ տանում ելին ամեն մեկն իր ծերունիներին: Յեվ գանազան
ցեղերի ծերունիներն ալլևս կորցրել ելին իրենց ունեցածի հա-
շիվն ու վորսորդներից, կանանցից և լերեխաներից խլած ուտելիքը
փոխանակում ելին ալլ կենդանիների մսի հետ, խաչտաբղետ դար-
գաբանքների ու հագուստների հետ, իսկ ավելորդը բաժանում ելին
նրանց, ովքեր միշտ հյուս-հնազանդ ելին նրանց հրամաններին, ով-
քեր նշանց համար բնակարաններ ելին շինում և մատղաշ ճյուղե-
րից խտիրներ գործում, ովքեր պաշտպանում ելին նրանց անձը,
ովքեր հավատում ելին նրանց ուժին և նրանց վողիներին՝ ու մարդ-
կանց իսկական գերիշխողներ ելին համարում:

Ահա ինպիսի փեսուրներ
ու զարդարանքներ ելին կը-
րում ծերունիներին հնազանդ
ները, նրանք, ովքեր պատե-
պսնում ելին նրանց անձը,
ովքեր հավատում ելին նրանց
ուժին յեվ նրանց վողիների
ու մարդկանց գերիշխող ելին-
նամարում:

581
38

Ահաբեկված վորսորդներն առաջվա նման նրանց ելին տանում
իրենց վորսը, չհամարձակվելով ձեռք տալ նրան: Վարագները մի
ցեղի համար, լեղջերուները մեկ ալլ ցեղի համար և արջները մի ու-
րիշ ցեղի համար դառնում ելին սրբազան կենդանիներ:

Տարեկան մեկ կամ լերի ու անգամ, լերը թուլլ ելին տալիս ծե-
րունիները, մարդիկ չաշակում ելին այդ արդելված մսից: Թողում
ելին թմբուկները, բոցավառվում ելին խարուկները, կախարդները
վոռնոց ելին բարձրացնում, թափառաբերով թևերն ու զնգզնգացնե-
լով ապարանջանները, իսկ վորսորդներն արագ-արագ կուլ ելին
տալիս սրբազան մսի մանրիկ պատառները: Մի ցեղի մարդիկ՝ վա-
րագի մսի պատառներ, մյուս ցեղի մարդիկ՝ լեղջերվի, լերբոր-
դինն՝ արջի:

Կուլ ելին տալիս վոշ թե կշտանալու համար, վոշ, ամենևին
դրա համար չեր: Ալլ վորպեսզի նրանք արիանան ինչպես վարազ,
ճարպիկ դառնան, ինչպես լեղջերու և ուժեղ՝ ինչպես ինքն անտա-
ռի տերն՝ արջը:

Վորսորդները վորսի էլին գնում հեգերով ու նիզակներով զինված:

Այժմ ծերունիները, նույնիսկ մեծերը, հետո չեղին կորցնում իրենց գերիշխանությունը: Յերթասարգները լավ ելին հիշում անտեսանելի վագինների մասին յեղած հեքիաթներն ու այլևս իրենց ննջեցյալների չեղին նետում զազանների ու թռչունների կերակուր: Նրանք թաղում ելին նրանց գետնի տակ կամ լնում ելին:

Մրան անյնպես վայելներ չեն, վոչ ել նախամարդիկ: Մրան կաթոլիկ վարդապետներ են, վոք քափոք են կազմակերպիլ փողոցում յեվ մարդիկ անց սարսափ են պահառում մահվան ու պատիժների մասին իրենց պատմած հեքիաթներով: Նրանք պատմում ու ուղարկում են այն համարձակներն, վորոնք չեն հավատում վոգիների ու տաճարների մասին հնարած առասպելներին:

հատուկ քարանձավներում: Մեռածների մոտ նրանք ամաններով կերակուր ելին դնում, մորթիներ ելին փռում և զարդարանքներ ու զենքեր ելին դարձում, վորպեսզի ամեն ինչ հոգուն մոտիկ գտնվի, յերբ նա կամենա ուտիլ կամ զարդարվիլ, վորպեսզի նա ամեն բանից գոհ լիլի ու չբարկանա կեն-

Մարդիկ զանազան ժամանակ զանազան տաճարների ելին աղոթում:

Նայեցե՛ք այս տաճարներին: Մրան դեռ ամենից գեղեցիկ տաճարներն են:

դանի մարդկանց վրա, և վորպեսզի վողիներն ամեն բանում ոգ-
նեն մարդկանց:

Իսկ վողիների թիվն որեց-որ բազմանում եր: Վողիներ ելին
դառնում մեռած մարդիկ, սրբազան կենդանիները, ուտելիք մա-
տակարարող պտղատու ծառերն, իսկ ավելի ուշ ժամանակ, յերբ
մարդիկ սովորեցին հողը մշակել՝ նաև հասուն հասկը ցորենի բու-
րավետ հատիկներով:

Վողիների սիրտը շահելու համար մարդիկ քորից կամ փայտից
փորում ելին նրանց կերպարանքները և հաջող վորսից հետո ոծում
եյին նրանց թարմ արյունով, զարդարում ելին ծաղիկներով ու
խխուշներով և յերկար պար ելին գալիս նրանց շուրջը՝ թմբուկ-
ների ու ճգռանների ձայների տակ:

Այրում և տաք արեգակը: Խեղդուկ և տապ ոդում: Յերաշտից
ճաքճքել և գետինն ու ցամաքել են գետերը: Դեղնել և խոտն ու
կծկվել են տերևները:

— Դժժ-դրժժ, — խփում ելին փայտերով կախարդները դա-
տարկ ամաններին: — Դժժ-դրժժ:

Իսկ ամենից մեծ կախարդն արդեն ագավոտվանից նստել և
ծառի կատարին և զանազան բացաղանչություններ և անում, թևերը
թափափարելով:

— Դժժ-դրժժ,
ծեծում ելին փայ-
տեր:

— Անձեւ, — անձ-
եւ, — աղակում
եյին կախարդները:

— Անձեւ, — անձեւ, — աղաղակում և կախարդը: — Այս կողմ,
անձեւ: Այս կողմ, ամպեր: Այս կողմ, փոթորիկ: Փչի՛ր քամի, քամի:
Խշտացե՛ք, ծառեր: Շուտով անձեւ կգա: — Ու գետին և թափում
յերեխաների և կանանց ձեռքից խլած վերջին ջուրը:

— Զուր, — Զուր, — աղաղակում ելին յերեխաները: Բայց կա-
խարդն ավելի բարձր և աղաղակում և ավելի ուժգին են ծեծում
փայտերը դատարկ ամանները:

— Դժժ-դրժժ, — հարվածում են փայտերը:

— Անձեւ, — անձեւ, — աղաղակում և կախարդը:

Մակաչն յերկնքում առաջվա նման վոչ մի կտոր ամպ չկա:
Յեւ վոչ ել քամի կա յերկրի վրա: Ու անշարժ են խանձված շոք-
տերևները:

— Զընգ-զընգ, — զողանջում են զանգակները զանգակատնից: —
Զընգ-զընգ: Ընչտ ալսպես, ինչպես փայտերը դատարկ ամաններն
են ծեծում: Մարդիկ թափորով գնում են խանձված դաշտերով: Գլուխ-
ների վերև ծածանում են սրբապատկերներ: Աղոտ պլպլում են

— Վողորմյա, ասված, — խնդում և յերկարամազ մարդը:
Իսկ մարդիկ խաչակնում են ու հակասներն են քսում սափ
հողին:

մոմերու Ամրոխի առջևից գնում ե մի մարդ՝ բազմագուշն լերկարա-
փեշ հագուստով և առաջ ու յետ ե թափահարում բււրվաւր, վորի
կապույտ ծուխը տարածւում ե սմբած հասկերի վրա:

— Անձրև տուր, անձրև տուր,— խնդրում ե մարդը, իսկ ամ-
բոխը ձայնակցում ե նրան ու աղերսական նայում լերկնքին:

Բայց լերկնքում առաջվա նման ամպեր չկան: Յեւ վոչ ել քա-
մի կա դածում: Ու անշարժ են դատարկ հասկերը:

Սրանք ել նախամարդիկ են: Կամ դուցե հեռավոր կղզիների
վայրենիներ: Այդ դեպքում ձեր են նրանց տեղերն ու նիզակները,
ձեր են նրանց յանյակները՝ վարաղի փանիքներից, նրանց հագուստ-
ները՝ գազանների մորթիներից:

Վոչ, սրանք նախամարդիկ չեն: Յեւ նույնիսկ վոչ ել հեռավոր
կղզիների վայրենիներ: Փայտերը չե, վոր ծեծում են դատարկ ա-
մաններին, այլ զանգակներն են զողանջում լեկեղեցիների զանգա-
կառներից: Յեւ այս բանը տեղի չե ունենում վոչ թե հազար տարի
մեզանից առաջ, այլ այժմ, մեր գլուղերում և մեր ափաններում:

Յեւ աղոթում են, աղոթում են մարդիկ: Ծունկի յետ իջնում
նրանք, նակասները քսում են գետնին: Ու ցած են խոնարհում
գլուխները:

Այս բանը տեղի չե ունենում սեզանում՝ դեռ շատ մոտիկ
անցյալում:

Իսկ մոտիկ մի տասը կիլոմետր հեռավորութան վրա — տրակտոր-
ներ ու կոմբայներ են աշխատում և աղիոնների բարձր կայմերն
ու հեռագրերի անթիվ սլուռաշարքեր են ձգված: Այդ տեղ նոր
կյանք ե, այդտեղ մեկ մարդը չի իշխում մյուսների վրա:

Իսկ իսկ ամա մի
կտրեւա կյանքից,
ուր մեկ մարդը չի
իշխում մյուսների
վրա:

— Զըլը՛նգ — զը՛նգ, զըլը՛նգ — զը՛նգ, — զողանջում են զանգակ-
ները լեկեղեցիների զանգակառներից:

Ծըլը՛նգ — ծը՛նգ, ծըլը՛նգ — ծը՛նգ, — ծղնդում են չինական մեհ-
լանի բոժոժիկները:

Ու բարձրաձայն զրմբում են թմբուկները նեղրական գլուղում,
կախարդի խրճիթի առաջ:

Զանազան ձայներով կոչ են անում զանգակներն ու բոժոժիկ-
ները զանազան աստվածների:

Բայց միևնույն բանն են պատասխանում կախարդներն ու
քուրմերը և քահանաները նրանց փոխարեն, թեպետ և տարբեր
լեզուներով:

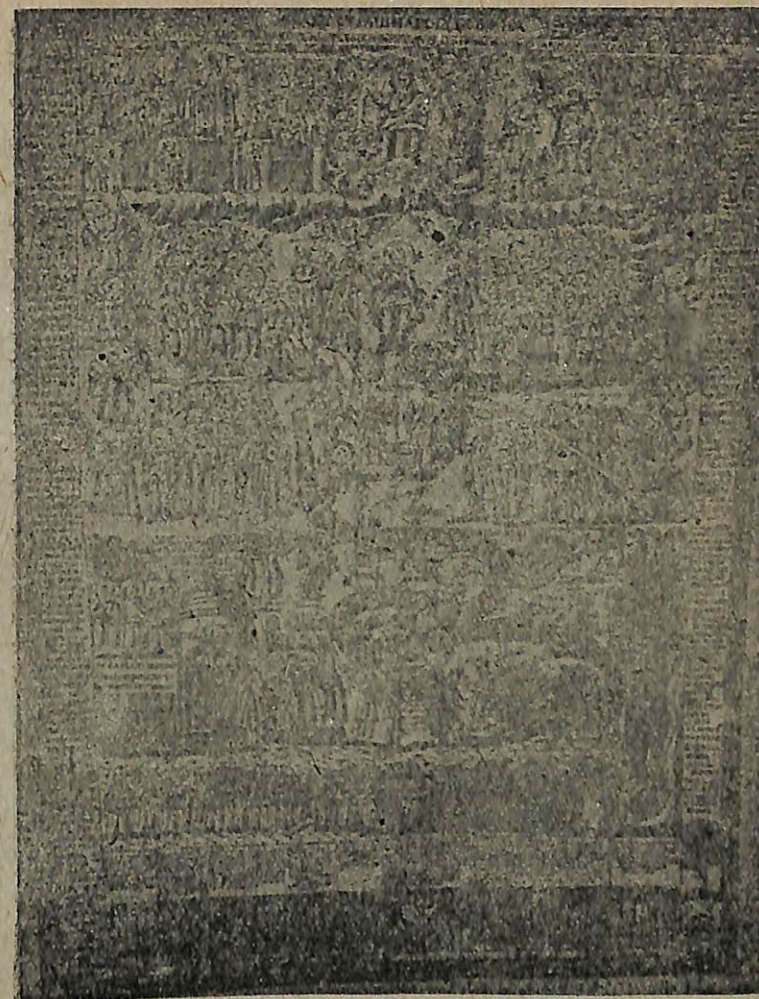
— Աշխատեցեք, աշխատեցեք մեզ համար և ձեր տերերի համար, — ասում են նրանք: — Մեզ հարկավոր է մամա- նակ ու փող, փորպեսզի լալ աղոթենք մեր աստվածներին ձեզ համար: Մեզ հարկավոր են մեծաշուք տաճարներ ու փայլուն հագուստներ, իսկ ձեր տե- րերին հարկավոր է գորբ, իրենց հարս- տությունը պաշտպանելու համար: Աշ- խատեցեք: Աշխատեցեք: Ձեր լուրա- քանչուր կռպեկն ախորժեկի չե մեզ: Աշխատեցեք, չեթե կամենում եք հա- ճելի լինել աստծուն և ձեր տերերին: Աշխատեցեք: Աշխատեցեք:

Ու մարդիկ աշխատում ելին նրանց համար: Չինական կուլինները՝ շնչա- կտուր ու քրտնակոխ՝ յերկաակված, կրում ելին մեջքերին ահագին ծանրու- թյուններ: Աղքատ մալրերն իրենք ելին գնում և իրենց յերեսաներին ելին ուղարկում չախտեր, ծանր աշ- խատանքի: Ծորտերը կավածատիրա- կան Ռուկոստանում մեռնում ելին, ուժասպառ ելին լինում հարկադրական աշխատանքի: Իսկ տաք յերկրներում բամբակի ազարակներում՝ նեղերն իրենց մեջքերն ելին դեմ տալիս տո- չորոդ արեգակին ու ախրոջ մարակի հարվածներին: Իսկ այդ աշխատանքով հարստացած տերերը կառուցում ելին յեկեղեցիներ, մեհյաններ, տաճարներ, փորոնց զանգակները միևնույն բանն են ասում, շարունակ նույն բանը...

Նույն բանն են ասում:

— Համբերեցեք, համբերեցեք, — ասում են նրանք: — Հասարակ մարդիկ պիտի համբերատար լինեն: Յերբ դուք մեռնեք, աստված ձեզ կվարձատրի ձեր համբերության համար: Ձեր հոգու համար պետք չե փոչ հաց, փոչ բնակարան, փոչ հագուստ: Իսկ ձեր մար- մինը թող համբերատար լինի:

Յեզ դողանջում են զանգակները, ու դրմբում են թմբուկները՝ շարունակ նույն բանը կրկնելով, թեպետ և տարբեր ձայներով:

— Իսկ ով չի համբերի, նրան այն աշխարհում տեղ չա- տասան է սպասում, — ասում են փորմերը, փահաճաները հա- յուսավոր ու հազարավոր խաբիներ շարունակ:

Քիչեր եւ Լուսնայի նեղ սկզբառաւն
ե նախակի նստն ճոճվում հարդա տանիքի
վրա Միայն գլխավոր կախարդի տնից գեռ-
եւ ձախեր են լսվում Ներսը, կրտիկ մօտ,
զրուցում են լերկու հոգի Ավագ կախարդը
ե ինքը թագավորը՝ ցեղապետը:

Լսիր, ասում ե թագավորը, — դու
գիտես, վոր իմ հորն սպանեցին թուհափո-
րած նետով: Յես վախենում եմ, վոր ինձ
նույնպէս սպանեն: Մարդիկ բարկացած են
ինձ վրա վերջին պատերազմի պատճառով
ե ծանր հարկերի համար: Յես վախենում
եմ կախարդ Անպես արա, վոր լես չվա-
խենամ: Յե՛վ լես քեզ կտամ աչի ամենն, իսկ
էջանկանաս դու: Դու ինձանից հետո պատ-
շին մարդը կլինես լերկում:

Նայեցեմ այս քա-
ղաւո՛րն — վայ-
րենիների առաջ-
նորդին լե՛վ նիկո-
լայ աշունուե-
սին: Կա՞ տղո՛ւմ
հետեց մեջ վառելի
սարքերոքուն:

— Լավ, — ասում ե կա-
խարդը, — լես քեզ վրա տա-
րու կղնեմ: Յես կարգելեմ
քեզ ձեռք տալ: Յես մարդ-
կանց կասեմ, վոր դու ընտր-
ված ես ասածուց, վոր կաշ-
ծակը կսպանի նրան, ով
կմտենա քեզ: Բայց՝ հիշիր,
վոր իմ տեղը կլինի քո կող-
քին ե վոր քո ծառաները իմ
ծառաները կլինեն...

Յե՛վ առաւօտայն կա-
խարդը մարդկանց առաջ
բարձրաձայն հաշտարարում ե
ալի մասին: Նա թմբուկ ե
խփում: Նա թափահարում ե
թիւրը: Փրփրակալում են նրա
չրթուքներն ու նա պտույտ-
ապտույտ ե անում նույն տե-
ղում, ե բռնովիները ձգն-
դում են նրա քաղաքանշան-
ների վրա, հրա հազուստի
հվրա նրա մազերում:

Աստված ե խոսում նրա
էս, — չէ՛ւմ եմ մարդիկ

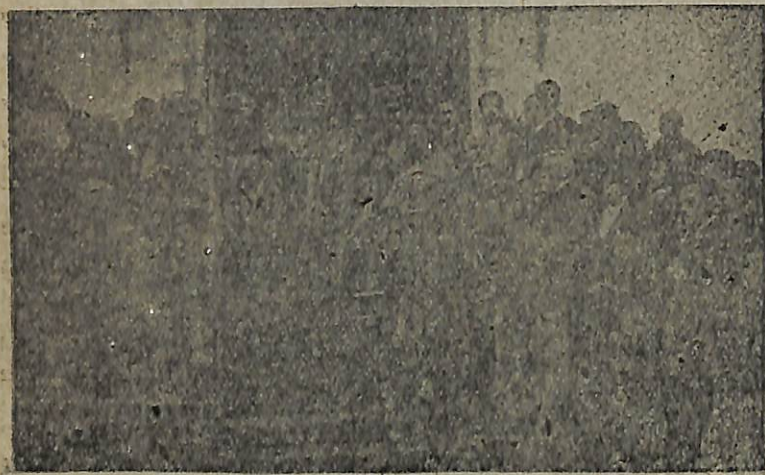
Իսկ սա՞

Դու՛ կարծում եմ այս յեպիսկոպոսն ուրի՞շ բանե ասում:
Յե՛վ վոչ քե յերկնային քաղաւորութան, վոչ քե աղբասների
հնազանդության, վոչ քե թագավորների ու հաւուսների գերի-
թանության մասին ե խոսում:

Վոչ, — այժմ ել լնչպէս անաջ, պսծու սպասաւորները նույն
բանն են ասում:

— Աստվածներն են հրամայել նրան պաշտպանելու մեր թագավորին: Ինչպես լերևում է, աստված ինքն է ընտրել մեզ համար մեր թագավորին...

Գորշ աղավախներն են պտուղտ գործում փոշեծածկ հրապարակի վրա և իրենց սովորական տեղերում գուր են հատիկներ ու փշրանքներ փորոնում: Հրապարակում այսոր փոստիկաններն են կանգնած, կուրծքները դուրս ցցած ու փորները նրա քաշած: Նրանք վոչ վոքի թույլ չեն տալիս հրապարակով անցնել: Տաբու: Մի բուսկից ալդտեղով անցնելու չի թագավորը: Վոչ թե նեգրական, վոչ, այլ բուսական ինքնակալ կայսրը, աստծու ուժով: Յեկեղեցու սպասավորներն արդեն ամբողջ գավթը ծածկել են կարմիր թավիշով: Աստիճանների վրա, տանական շուրջառններով խմբվել են քահանաները, բարձր բռնած խաչվառնները: Բոլորից առաջ կանգնել է ամենաազգը, ամենից նշանավորը՝ լեպիսկոպոսն ինքը, վոսկեզոծ թագով: Նրա ձեռքերը վեր են բարձրացած որհուրթան համար և մեզմ դողանջում են նրա հագուստի, նրա կապիչների, նրա արծաթ բուրվառի բոժոժիկները:

Այսպես եւ հոգեվորականությունը տիմովորում թագավորին յեկեղեցու աստիճանների վրա, դեռ աստնչոս սարի առաջ:

— Ամենա-բա-րե պաշտ... ինքնակալ կայսրն մեր... յերգում են ժիրացուհիները և խորը գլուխ են տալիս թագավորի կառքին, թագավորի ձիերին, թագավորի կառապանին, և ավելի խորը՝ թագավորին իրեն:

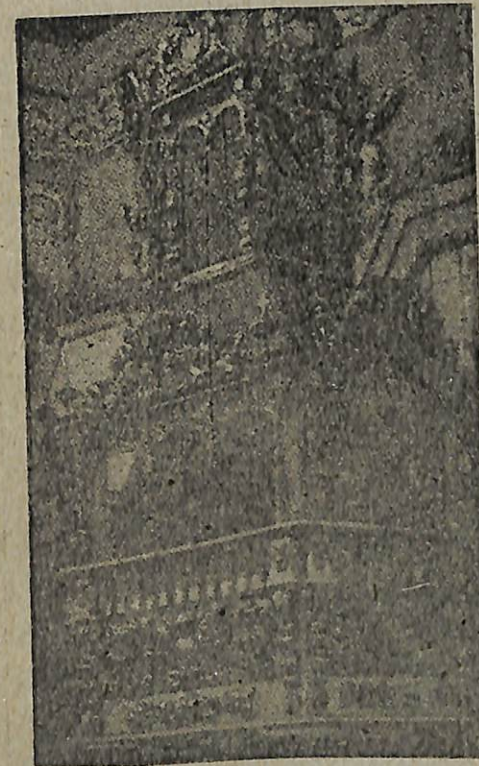
Թագավորն, ապիտակ ձեռնոցներով և վոսկե ուսադիրներով, քահանաների ու տիրացուների շարքի միջով անցնում է դեպի թագավորական ոթյակը — հատուկ տեղ յեկեղեցում, ցանկորմով շրջափակված:

Տաբու: Վոչ վոք չպետք է մոտենա թագավորին:

Տաբու: Վոչ վոք չպետք է դիպչի նրան:

Տաբու: Աստված ինքն է ընտրել նրան, վորպեսզի պատերազմ հայտարարի, հարկեր սահմանի և մահապատժի յենթարկէ իր կամքին անհնազանդներին:

Տաբու: Այդպես են ասում բոլոր լերկներն իրար յերկրներն ու քահանաները, ասում են նույն բանը, թեպետ և տարբեր լեզուներով:

Յեկեղեցում թագավորն իր հասուկ տղն ունեւ:

Տաբու:

Տաբու:

— Ձեզ վոչինչ: Ամեն ինչ—մեզ, ասածու կողմից նշանակված իսխանության: Դու՛ համբերեցե՛ք: Ձեզ՝ մանկից հետո, այն աշխարհում:

Քանի դար է անցել այն ժամանակից, լերը մարդիկ առաջին անգամ հավատացին անխոնջ փառքեր ու խեղ ունեցող հոգու սարսափ ալիքող հեքիսթին: Դժվար է հաշվել Քարանձավների փոխարեն մարդիկ սովորեցին քարե մեծ քաղաքներ կառուցել: Քարե տապարի փոխարեն մեքենաներ հնարեցին: Գետերով ու ծովերով լողացին նավեր: Լեռների սիջով ստորանցքներ փորվեցին: Գնացքներն են անցնում գլրդոցով, իսկ լերկիքում պողպատե սալառնակներ են բլրում:

Բազմահազար մարդիկ են մեռել այդ ժամանակվա ընթացքում և հարյուրավոր ստավաճներ են հնարվել մարդկանց կողմից կամ մեռել մարդկանց նման: Մարդը սովորել է կառավարել բնությունը՝ լաղալ ջրի աակ, թռչել ողում:

- Ինչո՞ւ հրեշտակը նման է մարդուն:
- Վորովի՞սեմ հրեշտակն հնարել է մարդը:
- Ինչո՞ւ նա քիվե ունի:
- Վորպեսզի յեկնից վաչ չլինի:

Քաղց և տնպես բոլոր լերերներում, բոցի Խորհրդովն միտ-թյունից, ամս ել գեռ կան տերեր ու բանվորներ, ազատներ ու ստրուկներ: Յեմ կան մարդիկ, վորոնց ձեռնառն լե ալք բուրբ և վորոնք անարեկում են թուլերին գոյություն հունեցող աստվա-ներով, թեալուր հրեշտակներով, պոչավոր սատանաներով:

Մերտ պաշտպանում են միմյանց բոլոր կախարհները, գենե-րալները, ֆարրիկանոները, թագավորները: Չե՞ վոր ուժեղի համար միշտ ել դժվար է լեղել բաժանվել իր ուժից, իսկ հարուստի հա-մար՝ իր հարստությունից:

Քաղցի, պատերազմների, մահվան ևն դատապարտում բանվոր-ներին ներկալիս կախարհներ: Փառթած հաղուսանների տակ, վոս-կեզո՞ծ շուրջառների ու թագերի տակ նրանք թագցնում են իրենց գեմքը — խորամանկ, արյունաբու գազանի պեսքը:

Այս քաղցեր ուս հոգեվորականության քաղցերն են: Դժվար է անգամ հաւել, քե ինչպան փող առմեն դրան:

Մական ալլա վոչթե դարեր, նաւնիսկ վոչթե յերկար տարի-
ներ են մնացել, վորպեզի աշխարհիս յերեսից ընդմիշտ վերանան
վերջին մեռած սովորութիւնները:

— Ալլո, ալլո, — խոսում ե Մոսկվան:

— Ալլո, ալլո, — կպտտախանեն, նրան աշխարհի բոլոր կող-
մերից:

— Ընկերներ, — ասում ե Մոսկվան, — մենք հրաւիրում ենք
ձեզ կառուցելու աղատ կլանք, ուր ալլա մեկ մարդը չի իշխի
մյուսի վրա: Բոլորին, բոլորին, բոլորին մենք կոչ ենք անում կրո-
վել աստվածների դեմ և նրանց դեմ, վորոնց ձեռնառու լին ալլ
աստվածները:

— Ընկերներ, — կպտտախանեն աշխարհի բոլոր կողմերից, —
ընկերներ, մենք ձեզ հետ ենք ընդմիշտ:

Յեվ նույն պատախանը կտաս, թեպետ և տարբեր լեզու-
ներով:

«Ալլո, ալլո»

Ու բոլորը լսում են, ինչ ե ասում Մոսկվան:

Ե